

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: «Психологічні аспекти формування професійної майстерності
вчителя початкової школи»

Виконала: студент 2 курсу групи РО1-М17з
спеціальності 013 Початкова освіта

Іващук Тарас Анатолійович

Керівник: Савицька О.В., кандидат психологічних
наук, доцент

Рецензент: Столяренко О.Б., кандидат психологічних
наук, доцент

Кам'янець-Подільський-2018 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ПЕДАГОГА	7
1.1 Теоретико-методологічні підходи до професійного становлення особистості у сучасній психологічній науці	7
1.2. Психологічні особливості педагогічної діяльності та психологічні чинники професійного розвитку педагога.....	12
1.3. Педагогічна майстерності вчителя та основні підходи психолого-педагогічної науки до її формування.....	21
Висновки до першого розділу	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	32
2.1. Методична база і процедура організації емпіричного дослідження.....	32
2.2. Результати емпіричного дослідження складових професійної майстерності педагогів початкової школи	40
Висновки до другого розділу	48

**РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ФОРМУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ
КЛАСІВ.....50**

3.1. Теоретико-методологічне обґрунтування програми психологічного супроводу формування професійної майстерності вчителів початкових класів.....50

3.2. Система професійного відбору майбутніх педагогів.....53.

3.3 Психологічний супровід формування професійної майстерності педагога засобами шкільної психологічної служби.....57

3.4. Формування педагогічної рефлексії як умова формування професійної майстерності педагога.....74

Висновки до третього розділу82

ВИСНОВКИ.....83

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....87

ДОДАТКИ94

ВСТУП

Актуальність дослідження. Реформа освіти в Україні сьогодні вимагає від учителя готовності до забезпечення європейської якості освіти, переходу до нових форм і методів організації навчального процесу, збільшення ролі самостійної роботи учнів, демократизації навчального процесу, інформатизації освіти, впровадження нових технологій в навчальний процес тощо.

Доля України сьогодні істотно залежить від того, яким буде Вчитель – ключова фігура ХХІ століття – століття освіти. У цих умовах забезпечення якості й ефективності професійної педагогічної освіти є одним з пріоритетів держави й суспільства, що в свою чергу зумовлює значні вимоги до рівня професійної підготовки майбутнього педагога як носія гуманістичних педагогічних цінностей, сутнісних характеристик нової освітньої парадигми, високих зразків професійно-педагогічної культури.

У психолого-педагогічній науковій літературі накопичено значний досвід обґрунтування умов формування професіоналізму педагога. Зокрема, проблема становлення професіоналізму майбутнього педагога досліджується в психології праці, акмеології, професійній педагогіці, у працях С. Батишева, А. Деркача, Є. Климова, Т. Кудрявцева, А. Маркової, Ю. Поваренкова, О. Романової, В. Рибалка, В. Шадрикова та ін.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що вчені приділяють велику увагу розробці вимог до учительської професії (Ф.Гоноболін, В.Сластьонін); умінням і якостям, необхідним учителеві (А.Маркова); розробці професіограм (В.Сластьонін); моделі діяльності вчителя (Н.Кузьміна, Л.Набока О.Перехейда, Л.Скрипник); моделі педагогічної культури (В.Гриньова, І.Ісаєв); складовим професійної майстерності (І.Зязюн, В.Лізінський, М.Касьяненко); підвищенню професійної компетентності педагогів (І.Вовчук); розвитку професійної майстерності вчителя (В.Крижко, Є.Павлутенков); концепції творчої педагогічної діяльності (О.Виговська); конструюванню інноваційної

методичної системи педагога (Т.Перекрестова); складових інноваційної та суспільної компетентностей вчителів (Л.Ващенко, О.Чинок); діагностиці професійної діяльності вчителя та його професійної майстерності (В.Беспалько, І.Зверєва). Разом із тим, проблема розвитку професійної майстерності вчителів початкової школи не отримала достатнього відображення у психолого-педагогічній науці. Актуальність теми дослідження недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми дипломного дослідження «Психологічні аспекти формування професійної майстерності вчителя початкової школи».

Об'єкт дослідження — процес професійного розвитку педагога

Предмет дослідження — психологічний аспекти формування професійної майстерності вчителя початкових класів.

Мета дослідження полягає у вивченні психологічних особливостей формування професійної майстерності педагогів, виявленні можливостей управління процесом становлення професійної майстерності вчителя початкових класів.

Відповідно до поставленої мети були визначені основні завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз підходів до проблеми професійного становлення педагога, його професіоналізації та формування професійної майстерності.
2. Емпірично дослідити психологічні аспекти формування професійної майстерності вчителів початкових класів.
3. Розробити та теоретично обґрунтувати програму психологічного супроводу формування професійної майстерності педагогів.

Теоретичними засадами дослідження виступили основні положення системного підходу (Б.Ф. Ломов) до комплексного аналізу психічних явищ; закономірності психічного розвитку особистості (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко), теоретичні уявлення про функції, механізми професіогенезу; методологічні підходи щодо визначення сутності, чинників та механізмів професійного розвитку.

Досягнення поставленої мети, виконання конкретних завдань дослідження забезпечили застосовані у ньому комплекс **методів**: *теоретичні* — аналіз, синтез, узагальнення, систематизація теоретичних та експериментальних даних для уточнення сутності базових понять та визначення психологічних засад формування професійної майстерності педагога; *емпіричні* — констатувальний експеримент (спостереження, опитування, тестування, бесіда, інтерв'ю) для емпіричного дослідження психологічних засад формування професійної майстерності вчителів початкових класів; *методи статистичної обробки даних* — визначення відсоткових співвідношень, якісна інтерпретація та змістова узагальнення емпіричних даних. Вірогідність результатів забезпечили теоретична обґрунтованість основних положень дипломної роботи та використання комплексу методів, адекватних об'єкту, предмету дослідження й зумовлених його метою та завданнями.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що розроблено програму психологічного супроводу формування професійної майстерності педагогів; підібрано комплекс методик для дослідження розвитку професійної майстерності та окремих її складових; запропонована система завдань для формування професійної майстерності може використовуватися вчителями початкових класів, з метою саморозвитку, самовдосконалення, а практичними психологами з метою організації психологічного супроводу формування професійної майстерності педагогів.

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, висновку, додатків. Повний обсяг дипломної роботи складає 111 сторінок тексту, з них 86 сторінок основного тексту. Робота містить 2 таблиць, 1 рисунок. У списку використаних джерел 80 найменувань, обсяг додатків становить 18 сторінок.

ВИСНОВКИ

Узагальнення теоретико-емпіричних результатів дослідження психологічних аспектів формування професійної майстерності педагогів початкової школи дає підстави зробити наступні висновки:

1. Розвиток особистості професіонала розглядається як інтеграція двох процесів: розвитку особистості в онтогенезі й її професіоналізація. Особистісний і професійний розвиток зумовлюють один одного. Тобто, з одного боку риси особистості, її потреби, мотиви тощо впливають на вибір професії, її опанування та на подальший професійний розвиток в професійній діяльності, а тому не лише сприяють досягненню професійної майстерності, але й можуть стати на заваді самореалізації особистості, її розвитку.

Професійна майстерність або професіоналізм вчителя в педагогічній діяльності виражається в умінні бачити і формувати педагогічні задачі на основі аналізу педагогічних ситуацій та знаходити оптимальні способи їх вирішення

Ми визначатимемо професійну майстерність педагога як комплекс професійних знань, властивостей особистості, які у сукупності з мотивацією забезпечують високий результат професійного становлення вчителя, що характеризується творчістю і базується на рефлексії.

До елементів педагогічної майстерності належать: гуманістична спрямованість діяльності, професійна компетентність, педагогічний професіоналізм, педагогічні здібності, педагогічна техніка.

На основі аналізу моделей розвитку професійної майстерності вчителів ми дійшли висновку, що для розвитку професійної майстерності вчителя педагогів загальноосвітнього навчального закладу треба об'єднати у динамічні групи відповідно до їх кваліфікаційної категорії та незалежно від предмета, який викладається. Таким чином утворюється п'ять груп, які відображують

рівні професійного зростання вчителів: мотиваційний, прогностичний, когнітивний, творчий, науково-дослідний.

2. За результатами теоретико-методологічного аналізу проблеми професійної розвитку та формування професійної майстерності педагога підбрано психолого-діагностичний інструментарій емпіричного дослідження складових професійної майстерності педагога: індивідуального стилю педагогічної діяльності, професійної (фахової, методичної та психолого-педагогічної) компетентності, рівня рефлексії, педагогічної техніки (культура мовлення; здатність володіти мімікою, пантомімікою, жестами; уміння одягатися, стежити за своїм зовнішнім виглядом; уміння керуватися основами психотехніки (здатність до саморегуляції); здатність до «бачення» внутрішнього стану вихованців і адекватного впливу на них).

Результати констатувального етапу дослідження виявили, що у спілкуванні і взаємодії з учнями у педагогів переважає функціонально-рольовий підхід. Вчителі вбачають призначення своєї професії в таких сенсах і цілях: уміння передавати необхідні знання і вміння іншій людині (94 %); бути спроможним виховувати і контролювати поведінку і діяльність учнів (85 %); бути еталоном і зразком для наслідування (57,5 %); оцінювати недоліки і переваги своїх та інших людей (48,5 %). Молоді вчителі спираючись на психологічну інтуїцію, значні знання з психології, здатні правильно вирішувати педагогічні ситуації, тоді як вчителі зі значним стажем накопичили в результаті практичної діяльності власний психологічний досвід поведінки в різних ситуаціях. Опитані нами вчителі мають яскраво виражену гуманістичну спрямованість та педагогічний оптимізм, який виявляється як вміння передбачити проблему дитини, уявити труднощі та спрогнозувати розвиток. Домінуючим індивідуальним стилем педагогічної діяльності у всіх вчителів є емоційно-методичний стиль, що пов'язано з особливостями організації життєдіяльності цього освітнього закладу. Психолого-педагогічна компетентність оцінені експертами вище, ніж самими педагогами. Чим вища

кваліфікаційна категорія педагога, тим адекватнішими є оцінка фахової компетентності вчителя.

Формування професійної майстерності педагога зумовлено зовнішніми (соціально-психологічний клімат педагогічного колективу, стиль управлінської діяльності в освітньому закладі, проходження атестації) та внутрішніми (мотивація педагогічної діяльності, фахова та психолого-педагогічна компетентність, індивідуально-психологічні якості вчителя, рівень розвитку педагогічних здібностей) чинниками.

3. У процесі теоретико-емпіричного вивчення проблеми формування професійної майстерності педагога здійснено теоретико-методологічне обґрунтування програми психологічного супроводу формування професійної майстерності педагога.

У структурному плані програма психологічного супроводу формування професійної майстерності педагога охоплює три етапи: етап перший передбачає професійний відбір на ранніх стадіях професіоналізації педагога (при вступі у виші, в процесі професійної підготовки); етап другий охоплює етап професіоналізації і може реалізовувати в освітньому закладі за участі психологічної служби. Метою цього етапу є розвиток професійно важливих якостей особистості педагога, педагогічних здібностей, формування фахової, методичної та психолого-педагогічної компетентності; етап третій за часовими межами співпадає з другим етапом, за змістом спрямований на формування та розвиток рефлексії педагога, як утворення, яке забезпечує процес професіоналізації загалом.

Основними формами роботи в межах програми є психологічні тренінги, психологічне консультування, психолого-педагогічні консилиуми, семінари, ділові ігри тощо, спрямовані на формування у педагогів основних складових професійної майстерності та створення сприятливих умов для саморозвитку педагогів.

Подальші наші дослідження будуть спрямовані на вивчення ефективності створеної нами програми психологічного супроводу формування професійної майстерності педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1960. 396 с.
2. Агеев В.С., Базаров Т.Ю., Скворцов В.В. Методика составления социально-психологической характеристики для аттестации кадров. Москва : Техника, 1986. 88 с.
3. Аминов Н.А. Диагностика педагогических способностей. Москва : Наука, 1998. 108 с.
4. Ананьев Б.Г. О соотношении способностей и одаренности. *Проблемы способностей*. Москва : Наука, 1962 . 384 с.
5. Анцыферова Л.И. О динамическом подходе к психологическому изучению личности. *Психологический журнал*. 1981. №2. С.8-18.
6. Балл Г.О. Психолого-педагогічні засади гуманізації освіти. *Освіта і управління*. 1997. Т.1. № 2. С. 21-36.
7. Баранова С.В. Аттестация руководящих и педагогических работников. *Справочник руководителя образовательного учреждения*. 2005. № 10. С.16-22.
8. Барбина Е.С. Формирование педагогического мастерства в системе непрерывного педагогического образования. Київ : Вища школа, 1997. 153 с.
9. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. Москва: Флинт-Наука, 1998. 230 с.
10. Бодров В.А. Психология профессиональной деятельности. Теоретические и прикладные проблемы. Москва: Изд-во «Ин-т психологии РАН», 2006. 623 с.
11. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учеб. пос. для вузов. 2-е изд. Москва: ПЕРСЭ, 2006. 511 с.
12. Болтівець С.І. Педагогічна психогігієна: теорія та методика. Київ: Редакція «Бюлетень ВАК України», 2000. 303 с.

13. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. 517 с.
14. Вашкевич С. Педагогічна майстерність вчителя. *Освіта* 2000. №3. С.3-5.
15. Ващенко Л.М. Методика оцінювання інноваційних змін в освіті. *Соціальна педагогіка*. 2006. № 1. С.20-31.
16. Виговська О.І. Творча педагогічна діяльність як особистісно зорієнтована: авторська концепція, технологія. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2002. № 4. С. 70-76.
17. Вовчук І. Профкомпетентність в інноваційній школі. *Відкритий урок*. 2010. № 5. С. 12-15.
18. Гоноболин Ф.Н. Книга об учителе. Москва: Педагогика, 1988. 260 с.
19. Добровольська Л.П. Фаховий відбір абітурієнтів педагогічного вузу: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд.. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2001. 20 с.
20. Журавлев А.Л., Рубахин В.Ф. Проблемы человеческого фактора в управлении. *Психологические проблемы регуляции поведения*. Москва : Наука, 1976. С.41-63.
21. Заграва Д.І. Уроки педагогічної майстерності. Київ, 1989. 125 с.
22. Зеер Э.Ф. Психология профессий. Москва : Академия, 2003. 336 с.
23. Иванова Е.М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности. Москва : Наука, 1987. 156 с.
24. Иванова Е.М. Психотехнология изучения человека в трудовой деятельности. Москва : МГУ, 1992. 196 с.
25. Кабаченко Т.С. Психология в управлении человеческими ресурсами. Санкт-Петербург : ПИТЕР, 2003. 400 с.
26. Каганов А.Б. Рождение специалиста: профессиональное становление студента. Минск.: Изд-во БГУ, 1983. 112 с.
27. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. Москва : Просвещение, 1987. 190 с.

28. Каптерев П.Ф. Дидактические очерки. Теория образования. Москва: Педагогика, 1982. 342 с.
29. Карамушка Л.М. Психологія управління закладами середньої освіти. Київ: Ніка-Центр, 2000. 332 с.
30. Климов Е.А. Пути в профессионализм (психологический взгляд). Москва : ФЛИНТА, 2003. 236 с.
31. Климов Е.А. Развивающийся человек в мире профессий. Обнинск, 1993. 246 с.
32. Кобенко О.А. Самовиховання – шлях до педагогічної культури. *Педагогічна культура* / за ред. професора Л.С. Нечипоренко. Харків: Харківський державний університет. С. 133- 144.
33. Ковалев Б.П. Рефлексивная регуляция педагогической деятельности. *Психология учителя*. Москва: Педагогика, 1989. С.14-84 .
34. Коломінський Н.Л. Психологія педагогічного менеджменту. Київ : МАУП, 1996. 176 с.
35. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності. Київ: Ніка-Центр, 2004. 310 с.
36. Краснощок І. Професійно-особистісний саморозвиток майбутнього вчителя як складова педагогічної освіти. *Рідна школа*. 2007. № 4. С. 9-11.
37. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. Москва: Педагогика, 1976. 342 с.
38. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. Ленинград : ЛГУ, 1967. 184 с.
39. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателей производственного обучения профтехучилища. Москва : Изд-во МГУ, 1989. 96 с
40. Кузьмина Н.В. Формирование педагогических способностей. Ленинград, 1961. 98 с.
41. Кузьмина Н.В., Реан А.А. Профессионализм педагогической деятельности. Санкт-Петербург : ПИТЕР, 1993. 488 с.

42. Левитов Н.Д. Детская и педагогическая психология. Москва : Учпедгиз, 1960. 345 с.
43. Ліненко А.Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї. Одеса : ОКФА, 1995. 80 с.
44. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва : Наука, 1984. 444 с.
45. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва : Просвещение, 1996. 308 с.
46. Маркова А.К. Психология труда учителя. Москва : Высшая школа, 1993. 402 с.
47. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. Москва : Педагогика, 1994. 118 с.
48. Набока Л., Скрипник М. Як підготувати педагога-дослідника? *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2002. № 4. С. 91-96.
49. Носс И.Н., Носс Н.В. Психология управления персоналом предприятия. — Москва: «КСП+», 2002. 240с.
50. Орлов В.Ф. Професійне становлення вчителя як предмет педагогічних досліджень. *Педагогіка і психологія*. 2005. № 1. С.42-51.
51. Павлютенков Е.М. Формирование мотивов выбора профессии. Київ: Рад. школа, 1980. 144 с.
52. Павлютенков Є.М., Крижко В.В. Організація методичної роботи Харків : Вид. група «Основа», 2005. 80с.
53. Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І.А. Зязюна. Київ: Вища школа, 2004. 422 с.
54. Перекрестова Т.С. Как разработать и реализовать авторскую методическую систему учителя. *Начальная школа*. 2004. № 12. С. 7-12.
55. Перехейда О. Гуманітарний контекст підвищення професійної майстерності педагога. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2010. № 4. С. 191-206.
56. Платонов К.К. Вопросы психологи труда. Москва : Медицина, 1970. 326 с.

57. Поваренков Ю.П. Психологический анализ процесса профессионализации. Способность и деятельность. Ярославль, 1989. 264 с.
58. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека. Москва : Издательство УРАО, 2002. 160 с.
59. Психологія праці та професійної підготовки особистості / за ред. П.С. Перепилицы, В.В. Рибалки. Хмельницький, 2001. 432 с.
60. Психолого-педагогическая диагностика личности будущего учителя в системе профессиональной ориентации: методические рекомендации / сост. В.Ф. Моргун. Киев, РУМК, 1990. 63 с.
61. Психофізіологічне забезпечення готовності студентів до педагогічної діяльності: монографія / за ред. О.М. Кокуна. Київ: Педагогічна думка, 2008. 296 с.
62. Рогов Е.И. Учитель как объект психологического исследования. Москва : ВЛАДОС, 1998. 494 с.
63. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : ПИТЕР, 1999. 518 с.
64. Сарженко И.В., Сарженко О.П. Программа «Психологические основы выбора профессии. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 2-3. С. 64-65.
65. Семиліт М.В. Проектування майбутнього – метод зростання сили «Я» особистості. *Гуманітарні науки*. №2(4). Ялта, 2002. С. 121 – 127.
66. Сластенин В.А. Формирование личности учителя в процессе профессиональной подготовки. Москва: Педагогика, 1976. 160 с.
67. Теоретичні і методичні основи профорієнтації учнів загальноосвітніх шкіл та психолого-педагогічний відбір абітурієнтів на педагогічні спеціальності вищих навчальних закладів: метод. рек. для вчителів шкіл, викладачів універ., факультетів вищих навч. закладів / укл. Вареник В.В., Прокопенко Л.І., Марченко Д.М. та ін. Черкаси, 2006. 128 с.

68. Технологія професійного відбору майбутніх педагогів: навч. посіб. /укл. Копернік О.М., Михайличенко М.В., Пащенко Д.І., Ткачук Л.В. Київ: Міленіум, 2006. 78 с.
69. Толочек В.А. Стили профессиональной деятельности. Москва : Академия, 2000. 240 с.
70. Трохова А.В. Становление индивидуального стиля деятельности будущих учителей. *Педагогика*. 2006. № 8. С. 63-71.
71. Управление трудовым коллективом : социально-психологические факторы оптимизации / К.К. Грищенко, А.А. Ручка, Н.А. Сакада и др. Київ : Наукова думка, 1988. 240 с.
72. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Москва, 1950. Т. 8. С.141-144.
73. Федорова С.Н. Профессиональная культура педагога. *Педагогика*. 2006. № 2. С. 65-70.
74. Филлипова А.В. Работа с кадрами. Психологический аспект. Москва : Экономика, 1990. 169 с.
75. Фонарев А.Р. Психология личностного становления профессионала. Москва: Ин-т психологии РАН, 1998. 356 с.
76. Франкл С.Л. Духовные основы общества. Москва :Республика, 1992. 511 с.
77. Хрящева Н.Ю. Психогимнастика в тренинге. Санкт_Петербург : Речь, 2001. 256 с.
78. Шадриков В.Д. Психологические аспекты расстановки кадров. Москва: Наука, 1974. 196 с.
79. Шакуров Р.Х. Директор школы и микроклимат учительского коллектива. Москва: Знание, 1979. 48 с.
80. Якунина Ю.Е. Исследование критериев эффективности профессиональной деятельности учителей. *Ученые записки кафедры психологии Северного Международного университета*. Вып. 1. Магадан, 2001. С. 17 – 28.